

ДИСКУСИЈА

ПОВОДОМ ОСВРТА ЈАГОША УСКОКОВИЋА НА МОЈА РАТНА СЈЕЋАЊА

Осврт Јагоша Ускоковића на моја ратна сјећања из НОБ-а у Црној Гори у периоду 1942/1943. године, који је штампан у *Историјским записима* број 3 од 1978. године, недокументован је и нетачан. Самим прилазом, начином „доказивања“, необјективношћу и одређеним контрадикторностима „Осврт“ понајмање служи интересу историјске истине, у вези с којом је Ускоковић наводно „принуђен да се критички осврне“. Његова пристрашност и побуде су очигледно други, што поред осталог, потврђује и чињеница да добар дио „Осврта“ нема непосредне везе са мојим излагањем на симпозијуму у Титограду децембра 1972. године, које сам објавио као ратна сјећања а која су предмет Ускоковићеве критике. Он користи прилику и дозвољени простор да нереално прикаже рад других и свој, истичући самог себе. При том некоректно али врло прозирно измишља аргументе који су наводно могли бити познати само њему или још једном лицу, и то углавном оном које није живо, користећи навелико ауторитет функције коју је у третираном периоду обављао.

Да пређемо на чињенице.

Моју констатацију: „Приликом напуштања територије Црне Горе, задатак формирања мањих партизанских јединица са циљем дејства и извођења мањих акција у позадини непријатеља био је постављен као значајан, како партијским руководствомима на терену тако и групама и појединцима који су остављени или упућени у позадину непријатеља, управо са тим задатком“, Јагош Ускоковић назива директивом коју сам ја измислио. Ускоковић тврди: „Никоме ни усмено ни писмено овако нешто није речено“.

Заиста чудно! Ти задаци су били општепознати и партијском и војном линијом. То потврђују велики број докумената и живи свједоци. При овом треба имати у виду да до повлачења главних партизанских снага није дошло одједном са читаве територије Црне Горе, већ у периоду од неколико мјесеци.

У свом излагању позвао сам се на директиву делегата Врховног штаба од 25. 3. 1942. године члановима Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку за стварање ударних батаљона и појачани политички рад у партизанским јединицама и са народом.¹

Али, о томе говори више докумената.

Тако се у наређењу Врховног штаба НОП и ДВ Југославије од 21. априла 1942. године Главном штабу НОП одреда за Црну Гору и Боку каже: „Што се тиче начина вођења борбе, Штаб се мора упознати детаљно са свима нашим наређењима која смо издали у том правцу. Одјељења у непријатељској позадини морају да отпочну живу борбу. Не смију се ограничити на политичкоинформациону дјелатност“.²

У наређењу делегата Врховног штаба НОП и ДВ Југославије од 10. маја 1942. године Главном штабу НОП одреда за Црну Гору и Боку каже се: „Што више акција у позадини непријатеља; у том смислу стварати и мање јединице“.³

У извјештају Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку од 14. маја 1942. године Врховном штабу НОП и ДВ Југославије каже се:

„Непријатељ је успио да овлада великим дијелом ослобођене Црне Горе, искоришћујући наше слабости војничке и политичке природе... На територији Приморја, Црмнице и Ријечке Нахије оставили смо партизанске групе и дали конкретне задатке, али, усљед неповезаности, ми немамо никаквих информација о раду тих група... У Морачи и Беранама постоје партизанске групе које активно дјелују. Постоје такође партизанске групе у Загарчу, Пиперима и Бјелопавлићима. Рад тих група доста је отежан.

Учинићемо све да се Дневна заповијест друга Тита у свим својим појединостима спроведе у дјело, како у војсци тако и у народу“.⁴

Ријеч је о Дневној заповијести Врховног команданта НОП и ДВ Југославије за 6. мај 1942. године, у којој позива „у свеопшту офанзиву против мрских окупатора и њихових слугу“.⁵

Истину о војничким задацима у позадини непријатеља потврђује и извјештај штаба Зетског НОП одреда од 16. маја 1942. године Главном штабу НОП одреда за Црну Гору и Боку, у коме се између осталог каже: „Засада је опстанак могућ само по водовима и у том смислу дали смо сва потребна детаљна упутства. Одржали смо савјетовање партијских актива у оба батаљона посебно и објаснили значај Партије и дужности и одговорности

¹ Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југославенских народа, том III, књ. 4. док. 78.

² Исто, књ. 3, док. 36.

³ Исто, док. 75.

⁴ Исто, док. 98.

⁵ Исто, док. 62.

Партије и партијаца и ту конкретизовали детаље нашег рада и опхођења у свим важнијим моментима и приликама, као и детаље свакидашњег дјелања на терену“.⁶

Исту ствар потврђује и наређење Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку од 25. маја 1942. године штабовима Ловћенског, Дурмиторског и Никшићког НОП одреда,⁷ као и извјештај замјеника политичког комесара Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку од 27. маја 1942. године.⁸

У извјештају Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку од 30. маја 1942. године између осталог се каже: „Ми смо у читаву непријатељску позадину убацили извјесна мања одјељења, на територији свих срезова, по раније предвиђеном плану, а споразуму са партијским организацијама.. Одјељења стоје у вези са нашим партијским јединицама које раде у позадини и од њих ће добијати директиве и упутства за рад...“

Упоредо са политичким радом, наше јединице морају нападати окупатора на комуникацијама, убијати виђеније петоколонаше, јер ће се само на тај начин убрзати процес распадања и створити дезорганизација у непријатељској позадини“.⁹

А у извјештају Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак од 31. јула 1942. године ставља се до знања да су свјесни обавезе извођења војничких акција, па се каже:

„Војничке акције отежано је изводити“.¹⁰ У даљем тексту помињу се неке мање изведене акције у Никшићу и непровјерени подаци о већој акцији у Васојевићима.

Подсјећајући на обавезе илегалаца војне природе, у својим ратним сјећањима ја сам на једном мјесту између осталог рекао: „На потребу ефикасније реализације овог задатка указао је и Блажо Јовановић, када је у октобру 1942. године дошао на терен Црне Горе, на путу за Албанију, у својству делегата ЦК КПЈ на оснивачкој скупштини Комунистичке партије Албаније. Том приликом Јовановић је упознао Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак и окружне комитете КПЈ за Никшић и Подгорицу са размахом борбе у нашој земљи, снагом и борбеним успјесима партизанских јединица у Босни и неким другим крајевима Југославије, скорим повратком партизанских јединица на тло Црне Горе и потребом бржег формирања партизанских јединица у Црној Гори. Одмах се приступило размахрању ефикасније реализације овог задатка“.¹¹

А ево што о истом проблему кажу Ратко Радовић и Зарија Стојковић, ондашњи секретар и члан Окружног комитета КПЈ

⁶ Исто, док. 108.

⁷ Исто, док. 131, 133 и 134.

⁸ Исто, док. 141.

⁹ Исто, док. 157.

¹⁰ Исто, књ. 4, док. 144.

¹¹ Курзив мој.

Подгорица, и Мирко Рачић, у својим сјећањима објављеним у *Историјским записима* бр. 4 од 1978. године:

„Када је почетком друге половине октобра 1942. из Босне, на путу за Албанију, стигао и упознао се са ситуацијом код нас, Блажо Јовановић нам је замјерио што нијесмо формирали војну јединицу и организовали војне акције против непријатеља. Прихватајући његову критику, изречену на састанку Окружног комитета, којем су присуствовали два члана Покрајинског комитета КПЈ, ми смо на истом састанку, у договору са друговима из Покрајинског комитета, донијели одлуку да формирамо једну партизанску чету¹² у чији састав би ушли илегалци са територије подгоричког и даниловградског, а дијелом и никшићког среза, и то они који нијесу били ангажовани на раду у партијском и скојевском руководству. Уз пуно ангажовање Покрајинског комитета КПЈ, чета је убрзо формирана и први пут се наша на окупу 17. новембра 1942. године на планини Штитову“.

Састанку Окружног комитета на коме је говорио Блажо Јовановић присуствовао је и одређени број комуниста које је позвао Окружни комитет, међу којима сам био и ја.

Мислим да сам у својим ратним сјећањима био јасан и увјерљив да је постојала не једна директива о извођењу војних акција у позадини непријатеља и да је та директива *de facto* била трајно актуелна. Читаоца ради овом приликом сам се потрудио да постојање директиве, њено обнављање и перманентно инсистирање на њеном извршавању докажем низом аутентичних докумената.

Интересантно је како Јагош Ускоковић, нападајући ме да измишљаам директиву, пренебрегава став Блажа Јовановића о овом питању, на кога се ја позивам, тако да изгледа да му је то главно а да сам ја само параван. Карактеристично је затим зашто Ускоковић пренебрегава састанак Окружног комитета КПЈ Подгорица коме је присуствовао Блажо Јовановић, критику коју је Јовановић изрекао на том састанку и задатке које је дао! Он Блажа Јовановића уопште и не помиње. Блажо је непосредно прије тога боравио и у никшићком округу. Те чињенице јасно потврђују да се Јагош Ускоковић не поставља објективно и да жели само себи да припише одређене активности у том периоду.

У прилог оваквој констатацији иде и тврдња Ускоковића да је он сâм донио одлуку о формирању партизанске чете о којој је ријеч у тексту Р. Радовића и другова. Упркос томе што је Ускоковић знао истину Р. Радовића о овом питању прије него је објавио памфлетску критику на моја ратна сјећања, јер је 1972. године присуствовао научном скупу на коме је Радовић као саопштење тројнице аутора прочитао чланак који је касније објављен, упркос томе што сам ја о овом проблему у својим рат-

¹² Исто.

ним сјећањима написао и што се о истом проблему може наћи на другим мјестима, Ускоковић у свом „Осврту“ на мој текст самоувјерено пише: „На бази одлуке ПК Партије од 30. јула 1942. године, чији сам кратак садржај напријед навео, као и сазнања о развиту НОП у Југославији *самостално сам донио одлуку о формирању чете*¹³ од бораца илгалаца 17. октобра 1942. године, јер сам се тада само ја налазио у сједишту ПК“.

Јагош Ускоковић у свом „Осврту“ каже да је он одлучио да се чета постави у засједу, да је наредио које положаје да заузму водови, да је наредио Шарановићу и Бојовићу да се са водом повлаче, да је сакупио чету на ивици шуме, да је донио одлуку о расформирану чете итд. Дакле, све он. Ако је тако, онда команда чете није могла ни испољити било какву своју замисао јер је он практично преузео команду. Чињеница је да је командир чете из непосредне близине испалио метак на четничку претходницу прије него што је било договорено докле да их се пусти да нам се приближе. Како је касније сам рекао, командир је изгубио стрпљење приликом четничког доста спорог подилажења нашим положајима. Схваћено је да је пуцањ знак за почетак борбе и ватра је отворена. О овоме је накнадно расправљано током анализирања акције. Ја нијесам имао било какве непосредне везе са превременим отварањем ватре. То је и Ускоковићу познато као и осталима, али он иде за тим да мени припише што је могуће више нетачности, из мени непознатих разлога, мислећи да се његовој голој ријечи аутоматски има вјеровати самим тим што је био члан покрајинског руководства.

Што се тиче констатације Ј. Ускоковића да сам га ја позвао 21. новембра 1942. године да због тешких зимских услова расформира чету, могу рећи да је та констатација у потпуности нетачна. Краткој анализи акције и доношењу одлуке Ускоковића о расформирану чете присуствовала је команда чете, као и Ратко Радовић, Зарија Стојовић и још један број другова. Ускоковић сам истиче да је он донио ту одлуку. Чак и ако му је неко предложио да се чета расформира, он није морао то прихватити, али је оцијењено да је то практично једини излаз.

Ускоковић наводи да „читаоцу мора нарочито пасти у очи боравак са четом у Руишком Гвозду три висока партијска руководиоца: орг. секретара ПК Партије Ускоковића, секретара ОК Партије и секретара ОК СКОЈ-а Подгорица Ратко Радовића и Зарије Стојовића, који, по Радовићу, присуствују току борбе и састанку чете као позоришном спектаклу“. Ја сам о том рекао сљедеће: „Састанку, као и току борбе, били су присутни Јагош Ускоковић, Ратко Радовић и Зарија Стојовић“. Све остало измислио је Ускоковић, што се може лако утврдити упоређењем са мојим текстом. Сматрао сам и данас сматрам да је моја конста-

¹³ Исто.

тација обухватна и коректна и да присуство састанку и току борбе сами по себи значе пуно и подразумијевају одговарајућу активност и утицај.

Чињеница је да су такође у новембру 1942. године у никшићком срезу формиране двије чете партизана-илегалаца.

Ево шта о томе у својим сјећањима, објављеним у *Историјским записима* бр. 2 од 1975. године, каже Вељко Зековић, тадашњи секретар Окружног комитета КПЈ Никшић:

„Уочи пребацивања на илегални рад, делегат ЦК КПЈ Иван Милутиновић, у присуству тадашњег секретара новоименованог ПК КПЈ за Црну Гору и Боку Радоја Дакића и секретара Покрајинског комитета СКОЈ-а Велимира Кнежевића, рекао нам је да су наши задаци, прије свега, политички: да треба да се повежемо са што ширим бројем људи на терену и да разбијемо атмосферу страха и четничку пропаганду о томе како су партизани уништени; да касније почнемо, кад се укаже прилика, с мобилизацијом и с акцијама; да повежемо партијске организације и да ПК извјештава ЦК КПЈ и Врховни штаб о свом раду. Са нама су се пребацивали чланови Покрајинског комитета Јагош Ускоковић и секретар ПК СКОЈ-а Велимир Кнежевић... Неколико дана после нашег пребацивања дошао је код ОК Радоје Дакић, секретар ПК...

Све до краја октобра 1942. године услови за рад у срезу никшићком били су релативно повољни. Средином октобра повезали смо се с друговима Блажом Јовановићем и Милинком Ђуровићем, који су се из Босне, с десетак партизана из среза подгоричког и никшићког, пребацили у Црну Гору. Они су нас упознали са ситуацијом уопште, посебно с борбама и успјесима наших јединица у Босни. То је за нас било велико освјежење а не мање и подстрек за даљи рад. Блажо је као делегат ЦК КПЈ и Врховног штаба отишао на рад у Албанију, а Милинко је остао са нама, као члан ОК.

Оцјењујући да се тих дана ситуација нешто поправила у нашу корист, одлучили смо у ОК да крајем октобра или почетком новембра од илегалаца формирамо двије мање чете. Једном су руководили Милинко Ђуровић и Данило Бојовић а другом Војо Николић. Сва тројица су иначе били чланови ОК Никшић. *Вјеровали смо да ћемо на тај начин, вршећи макар мање акције, моћи да створимо за себе неки слободан простор, па и да мобилишемо нове борце.*¹⁴ Међутим, врло брзо се показало да то није реално...

Ближила се зима, а она је, као што се зна, у нас веома сујева. Пред нас се постављало озбиљно питање: шта даље да радимо. Сви смо били свјесни тога да је снијег за нас најопаснији непријатељ...

¹⁴ Исто.

Све је ишло у прилог томе да ће те зиме бити све теже за нас. Зато смо се веома брзо сложили и у ОК и у разговорима са чланством да је најбоље да се припремамо за пребацивање у Босну, ка нашим, главним снагама... Кад смо га (Дакића — Д. Р.) у једној колиби на Брезовој глави, у близини села Драговољића, упознали с нашим планом одласка за Босну, потпуно се сложио...

Прије поласка за Босну пао је снијег од метра. Било нам је јасно да се по таквом времену не може кренути на тако далек пут, преко планина“.

Из цитираног текста В. Зековића јасно се види да је Блажо Јовановић прије састанка са ОК Подгорица одржао састанак са ОК Никшић, који је за тамошње другове, како каже Зековић, представљао „велико освјежење а не мање и подстрек за даљи рад“.

Очито, што је и логично, слично као и састанак ОК Подгорица за личности које су том састанку присуствовале. Непосредно послије тога долази до формирања двије мање чете партизана-илегалаца у никшићком крају.

Јагош Ускоковић, међутим, у свом „Осврту“ каже: „Тачно је да су у новембру 1942. године формиране двије чете од партизана-илегалаца на територији ОК Никшић, али није тачно да су формиране по одлуци Покрајинског комитета, већ су формиране по одлуци Окружног комитета Никшић. Такође није тачно да су формиране ради вођења акција, већ су формиране ради одласка у Босну“.

Ускоковић криво интерпретира мој текст. Ја нијесам рекао да су двије чете формиране по одлуци Покрајинског комитета, већ „На бази истог става (мислио сам на директиву и задатке које је дао Блажо Јовановић) и директиве ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак... Непосредни носиоци овог задатка били су чланови ОК КПЈ — Никшић, Милинко Ђуровић и Војо Николић“. Сматрам да је сваком читаоцу јасно да су чете формиране од стране ОК КПЈ Никшић, у духу или на бази ставова које је изложио Блажо Јовановић. Исто је то било и код ОК КПЈ Подгорица, само се тамо одређеније каже и наглашава да је Б. Јовановић критиковао то што није дошло до формирања мањих јединица. И друга констатација Ускоковића, да није тачно да су чете формиране ради вођења акција већ ради одласка у Босну, такође није тачна. Вељко Зековић је то одређено рекао: „Вјеровали смо да ћемо на тај начин, вршећи макар мање акције, моћи да створимо за себе неки слободан простор, па и да мобилишемо нове борце“. Накнадно долази до одлуке о пребацивању у Босну, која опет због временских услова није могла да се оствари.

Ускоковић и овдје заобилази Блажа Јовановића и његов сусрет са Окружним комитетом КПЈ Никшић.

Да ли је Радоје Дакић присуствовао састанку Окружног комитета КПЈ Никшић на коме је донијета одлука о формирању чета? Ускоковић тврди да није, и то доказује чињеницом да се Дакић у периоду од 7. новембра до 1. децембра 1942. године налазио у Пиперима. Вељко Зековић каже да су они чете формирали крајем октобра или почетком новембра, што значи да је Дакић могао присуствовати састанку с Б. Јовановићем на територији Никшића.

Формирање чета на територији ОК Никшић и ОК Подгорица временски је приближно. Убрзо послје тога преноси се иста таква директива и задаци и на партијска руководства у Васојевићима.

У вези са обрадом коју сам дао питању преноса директиве Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак на Срески комитет КПЈ Андријевица и Окружни комитет КПЈ Беране у децембру 1942. године о формирању партизанских јединица и извођењу акција против окупатора и домаћих издајника, Јагош Ускоковић, поред осталог, каже: „У току ноћи 30. новембра на 1. децембра стигли смо у Брдо Стијенско. У Стијенском Брду је Радоје Дакић нашао и одабрао Драгутина Радовића да као курир, а не као делегат Покрајинског комитета, пренесе нашу одлуку Окружном комитету Беране. Дакић је у мом присуству Радовићу саопштио нашу одлуку и дао му задатак да што прије иде у Васојевиће за Окружни комитет Беране, а не за Срески комитет Андријевица, како наводи Радовић, јер је Окружни комитет Беране требало да одлучи да ли ће партизани-илегалци ићи за Босну или ће остати на терену“.

У задацима које су ми дали Радоје Дакић и Јагош Ускоковић није ни једном ријечју било споменуто пребацивање у Босну. Ја, наравно, нијесам о томе такође рекао било коју ријеч. Пренио сам у ствари директиву и задатке о којима је говорио Блажо Јовановић. На састанку Среског комитета Андријевица вођен је и записник. Ти задаци су накнадно пренијети и на Окружни комитет Беране. Има живих свједока довољно. Чињеница је да сам упућен да пренесем директиву и задатке на Срески комитет Андријевица, на чијем терену се у том периоду као делегат Окружног комитета налазио и секретар Среског комитета КПЈ Беране. Речено ми је да се на састанку Среског комитета Андријевица види да ли ће бити потребно да идем у Окружни комитет Беране. Спасоје Ивановић, који је био одређен за водића, знао је пут само до Среског комитета, односно до земунице у којој се одржао састанак. Ни на састанку Среског комитета није било ријечи о одласку у Босну. До реализације директиве и задатака које сам пренио дошло је, и то веома успјешно, о чему сам писао у излагању.

Ускоковић наводи: „Саставши се са Ђедом Војводићем Радовић је одлучио да се провођење ове његове директиве одгоди док се отворе објективне могућности“. Такав задатак а нити так-

вих претензија нијесам имао. Чудно је да Ускоковић тврди да је „курир“ донио такву одлуку. Како је у међувремену пао нови велики снијег, па самим тим и отежани услови кретања и могућности за скори повратак, одлучено је да останемо са Спасојем Ђаковићем и Божом Војводићем на том терену док се отворе могућности за повратак.

Уочи одласка у Васојевиће није ме нашао Радоје Дакић, како каже Ускоковић, већ сам добио партијским путем позив да се јавим ПК-у, што сам и учинио. Ускоковић је ваљда као организациони секретар ПК, а иначе је био присутан и учествовао је у давању задатака, имао могућности да утиче на избор лица које је требало да пренесе директиву и задатке ПК КПЈ.

Мени је сасвим свеједно да ли сам упућен као делегат или као курир, али је историјска истина да ми је саопштено да идем као делегат ПК и да чак, ако буде услова за брзу реализацију задатака, сачекам и њихове прве резултате. Да сам ишао као делегат било је познато партизанима-илегалцима у Кучима. То им је пренио и Ђоко Вујошевић, члан ПК. Ђедо Војводић, секретар Среског комитета Андријевица, отворио је састанак ријечима: „Отварам проширени састанак Среског комитета...“ Ја сам учествовао у дискусији. Спасоје Ивановић, стари и заслужни револуционар, који је одређен да иде са мном као водић, био је у то вријеме члан Окружног комитета КПЈ Подгорица. Радомир Никезић је ишао као пратилац. Обојица су испољили пуно умјешности и сналажљивости. Према Ивановићу сам имао и тада и данас посебно поштовање, али није логично да он буде одређен „куриру“ за водића. Мени је било основно да извршим партијски задатак и не бих о овоме писао ни ријечи да ми Ускоковић тенденциозно не подмеће „да сам приписао себи неке партијске функије које никада нијесам обављао“.

Ускоковић се позива на изјаву Ивановића у вези са овим, која се, како он каже, налази код њега. Интересантно је питање: када је Ивановић дао ту изјаву, на чији захтјев и у које сврхе, ако је уопште дао. Ивановић је у поодмаклим годинама и можда је дао неку изјаву која одговора Ускоковићу, али ако је то урадио онда је то сигурно било на инсистирање Ускоковића или на повјерење, но без било каквих посебних намјера. Чињеница је да смо из земунице одлазили у Коњухе и одржавали неке састанке, иако је то било врло тешко. Четничко патролирање је било стално а у снијегу је остајао траг ка нашој земуници. На једном састанку смо и откривени. Морали смо сами ићи и по храну. Све ово је познато и Спасоју Ђаковићу и Радовану Лекићу, оновременим партијским радницима и руководиоцима са терена андријевичког среза.

Ускоковић даље наводи: „Послије преношења одлуке ПК Окружном комитету Беране, Радовић је требало да се врати у ПК, који га је и упутио на тај пут. Међутим, он се не враћа у Покрајински комитет, већ одлучује да се склони у Врмоши,

у Албанији“. Ова ситуација је веома јасно приказана у мом излагању. Ми смо били откривени од четника. Услјед великог снијега није се могло ни преко Комова у Куче, ни преко Коњуха у унутрашњост Васојевића. У дискусији се дошло до закључка да једино постоји могућност евентуалног пребацивања у Врмошу, гдје су Спасоје Ђаковић и Спасоје Ивановић боравили и раније и гдје су постојале двије партизанске базе, чији су носиоци били Пашко Ника и Ново Дјета. Ја никада до тада, као ни касније, нијесам био у Врмоши, нити сам тамо било кога познавао, а био сам тренутно и јако болестан: имао сам високу температуру. У Врмоши је за нама убрзо стигао четнички батаљон под командом Марка Вучелића, пријетећи да ће спалити село уколико нас не изручи. И Ника и Дјет су се храбро држали и одржали. Послије рата дошли су да стално живе у нашој земљи.

Ускоковић, међутим, тврди да сам ја одлучио да се склоним у Врмоши, у Албанији. Као да сам био сам, односно, када му то одговара, може и „курир“ да одлучује. Ми смо остали десетак дана у биваку који смо сами подигли, на самој југословенско-албанској граници.

Ја сам навео: „Изненада, дошао је код нас Ђоко Вујошевић“... Ускоковић у „Осврту“ пише: „Ђоко Вујошевић је дошао у Врмошу не случајно, како каже, Радовић“ Дакле, Ускоковић ријеч „изненада“, што је за нас стварно и било, замјењује са „не случајно“, јер то одговара његовом прилазу и концепцији. Он чак каже да је Вујошевић био обавијештен да се у Врмоши налази повећа група партизана-илегалаца и да је неактивна. Нас је било пет. Чекали смо у врло неповољним условима да се пребацимо на наш терен, јер су нам наше везе Ника и Дјет саопштили да албански балисти наслућују да смо у близини. Испитивали смо могућност пребацивања и преко прве везе која је покушала пријећи Комове поручили смо у Куче да смо у Врмоши. Веза је успјела прокрчити снијег и Ђоко је са том везом дошао код нас, интересовао се за стање у Васојевићима, пренос директива и друго.

По доласку у Куче, Ђоко Вујошевић, члан Покрајинског комитета, саопштио ми је: „Задатак у вези преноса директиве успјешно си извршио. По одлуци Покрајинског комитета остаети као партијски делегат на рад у Кучима, Брскуту и Братоножићима, са пуним овлашћењима и одговорношћу“. Нијесам био сам када ми је то саопштио. Ту су били не само Спасоје Ивановић и Радомир Никезић већ и прупа партизана-илегалаца из Куча, са Ђоком Прелевићем. Према томе, нијесам могао ићи даље, у Покрајински комитет, да реферирем о извршеном задатку.

Мој разговор са Ђ. Вујошевићем, како га је приказао Ускоковић, измишљен је.

Новом задатку сам приступио одговорно и активно. Није тачно да сам се икада икоме пожалио да ме илегалне партизанске групе нерадо примају. Напротив, са њима сам био и остао у веома добрим односима. И данас са свима који су живи одржавам топле односе, као и са низом породица са тог терена које су се у ситуацији страшног четничког терора и оштре политичке поларизације држале више него храбро и поносно. Држање села Убалац и засеока Заграда, свима познатих партизанских база, заиста је за дивљење.

Ускоковић наводи да је био принуђен да ме опозове као „делегата“. То сам први пут чуо из његовог „Осврта“. Чиме то и све друго може документовати? Ваљда би се то морало знати и направљати!

Ја сам активно радио читаво то вријеме. Најбоља негација Ускоковићевих тврдњи о мени је чињеница да сам почетком јула (3. 7. 1943) примио дужност секретара Среског комитета КПЈ Подгорица. Ђоко Прелевић, који је био члан Окружног комитета, примио је тада дужност организационог секретара Среског комитета Подгорица, а Дара Милачић члана (уједно је била секретар Среског комитета СКОЈ-а). Задатак нам је дао и дужности саопштио Саво Брковић, секретар Окружног комитета КПЈ Подгорица, а присутан је био и члан ОК Спасоје Ивановић. У 1943. години био сам и секретар Среског комитета КПЈ Никшић и члан Окружног комитета КПЈ Подгорица, а у 1944. г. партијски руководиоца у Седмој омладинској бригади „Будо Томовић“ и у Петој пролетерској црногорској бригади. Мислим да ове чињенице довољно демантују Ускоковићеве констатације.

Послије ослобођења позиван сам на отварање споменика палим борцима за слободу у Брскуту. Како сам управо тада предводио једну екипу у обиласку границе, идуће 1972. године, приликом отварања Спомен-обилежја на Марези палим борцима Љешкопоља за слободу (1941—1945), већа делегација Брскућана са Јованом-Љољом Дедићем и Трифуном Секуловићем дошла је код мене и позвала ме у Брскут. Пошао сам у Брскут, гдје сам одао пошту погинулим борцима и разгледао терен којим сам се у вријеме илегалног партијског рада кретао. Том приликом су ме Брскућани тако топло дочекали да ћу то доживотно памтити.

Такође сам на позиве присуствовао откривању спомен-плоче на Кастрату, изнад Стравча (гдје је погинуо Милан Прелевић из Убала), као и приликом откривања спомен-чесме у Кржањи. Пошао сам такође на позив и евоцирао успомене на народног хероја Ђока Прелевића, у школи у Ублима, која носи његово име. Том приликом смо посјетили и Убалац и Заграду. Такође сам на позив присуствовао откривању споменика на Пелевом Бријегу — Братоножићима палим у борби за слободу. У свим случајевима сам веома топло дочекан, на чему сам захвалан и што ће ми остати у незаборавној успомени.

О састанку у селу Цварин у Кучима Ускоковић, поред осталог, пише: „Радовић на стр. 569. и 570. пише, по причању других, о условима за рад комуниста-илегалаца у Кучима, па каже да је вријеме од друге половине марта до јуна 1942. године протекло у међусобном повезивању. Такође тврди да је у то вријеме, изгледа првих дана јуна 1942. године, на иницијативу Ђока Прелевића, Спасоја Ивановића, Миливоја Радоњића и Милисава Чарапића, одржан састанак већег броја партизана-илегалаца у Цварину. На састанку је, каже Радовић, формирана партијска организација од комуниста-илегалаца и комуниста који су живјели легално, и изабран Милисав Чарапић за секретара. Овај скуп је, по Радовићу, одлучио да се заобиђу они чланови Партије који се нијесу одазвали позиву за партијске састанке. У то доба, наводи Радовић, дошли су на терен Куча Ђоко Вујошевић, члан ПК КПЈ, Љубица Поповић, члан ПК СКОЈ-а, и Зарија Стојовић, члан ОК КПЈ Подгорица. Овакав скуп партизана-илегалаца, на коме је било и нечланова Партије, није могао да одлучује о томе каква треба да буде партијска организација Куча и да бира секретара. Да ли ће бити састављена од комуниста илегалаца и од оних чланова Партије који су живјели легално, или друкчије, то није ствар партизана-илегалаца, већ је то, због тадашње ситуације, директно спадало у надлежност Покрајинског комитета. Покрајински комитет је морао дати јединствену директиву за цијелу покрајину. Исто тако, није спадало у надлежност партизана-илегалаца, партијаца и непартијаца Куча, да одлучују да се заобиђу они чланови Партије који се нијесу одазвали позиву за партијске састанке. И ово питање је, због истих разлога, спадало у надлежност Покрајинског комитета. Када су 6/7. јуна 1942. године Ђоко Вујошевић и Љубица Поповић одлазили из села Копиља, из куће Милована Миливојева Шћепановића, на терен Куча, Брскута и Братоножића да одрже састанак с партизанима на одређеним теренима и да организују партијске и скојевске организације, дао сам им директиву и како то да ураде... Стојовић је у својству члана Округног комитета Подгорица обишао партијске и скојевске организације Куча, Брскута и Братоножића у октобру 1942. године. Састанак у Цварину је сазван на иницијативу чланова покрајинских руководстава Ђока Вујошевића и Љубице Поповић, а не на иницијативу партизана које наводи Радовић, јер су ови руководиоци и поставили организациону структуру Партије и СКОЈ-а и дали директиву о заобиласку ликвидатора. Приписујући рад Ђока Вујошевића и Љубице Поповић другима, Радовић сакрива од јавности истину о раду Покрајинског комитета. Према изложеном, Драгутин Радовић је нетачно интерпретирао овај састанак у селу Цварин“.

Као што се види из напријед цитираног текста, ја пишем о раду комуниста-илегалаца у Кучима: да је одржан састанак већег броја партизана-илегалаца у Цварину и да је на састанку

формирана партијска организација од комуниста-илегалаца и комуниста који су живјели легално и изабран Милисав Чарапић за секретара итд.

Ускоковић намјерно изврше ствари. Зна се што спада у надлежност партијаца. Ја говорим о раду комуниста. То је само Ускоковић схватио на свој начин. Приликом тог сусрета дошло је и до партијског састанка. Тако је било у илегалству и у партизанским јединицама стотинама пута. Он даље каже да су наведени покрајински руководиоци дали директиву о заобиласку „ликвидатора“. Мисли се на оне који се нијесу одазвали позиву на састанак. Узроци неодазивања посебно су исправљани. Међу тима који се тада нијесу одазвали састанку има носилаца „Споменице 1941“. Сви су они даљим током Револуције испољили своју оданост циљевима борбе, те их је сасвим погрешно називати „ликвидаторима“.

Интересантно је да је по Ускоковићу и формирање партијских организација на терену и заобилазак оних који се не одазову позиву и много другог било искључиво у надлежности Покрајинског комитета, односно у његовој надлежности, јер наводи само себе у име покрајинског руководства Партије. Нижа руководства, изгледа, нијесу имала шта ни да мисле, сем да извршавају његове директиве. Мислим да ствар није суштинске природе у односу на активност и збивања, а мени ни на крај памети није било да умањујем активност покрајинског руководства, односно да ту активност, како Ускоковић каже, „скривам од јавности“, већ сам такве податке добио од живих партизана-илегалаца комуниста из Куча, који су били на поменутом састанку, међу којима су и тада изабрани секретар Милисав Чарапић и Миливоје Радоњић. Тако су говорили и 1943. године илегалци-комунисти у Кучима. Из свега реченог има се утисак да Ускоковић ништа не признаје што он не зна, односно што не потиче од њега.

У вези са питањем које сам посветио неким активностима и условима рада у Љешкопољу, којима сам у ратним сјећањима дао тринаест штампаних страница простора, Ускоковић је написао дванаест штампаних страница у „Осврту“.

У том дијелу „Осврта“ има текста који се непосредно не односи на моје излагање, као и сувише непотребног детаљисања (прича о Влади Бољевић и ујни Велики Тетковић).

Највише мјеста посветио је расформирању Љешкопољског батаљона и свом доласку у Луг Љешкопољски. Ускоковић није свједок збивања у вези с Љешкопољском батаљоном. Он „Осврт“ о овом проблему базира на причањима других, на личним претпоставкама и на упорном настојању да омаловажи одређене активности и личности. Он очито пренебрегава историјска документа и стварне чињенице, тачније: он се није упознао са датом стварношћу, или му тако одговара. Углавном се позива на Јована Тетковића, на сестру Вукосаву и на ујну Велику. Као ар-

гуменат наводи и сљедеће: „По свему изгледа, на претходницу батаљона отворена је ватра у рејону планине Пљешивац, к. 1157, на којој су могли бити и дјелови Граховског батаљона, што не искључује могућност да су ови дјелови могли отворити ватру. Такве приче колале су у четничком затвору у Подгорици, међу ухапшеним партизанима, припадницима овог батаљона“.

И даље: „Наиме, међу затвореницима у Јусовачи, у Подгорици, борцима тог батаљона, проносиле су се приче да се претходница батаљона тога дана сукобила са неким, и последије кратке ватре, пошто је по ватри оцијенила да је противник јачи од њих, вратила се у састав главнине батаљона“.

Сматрам да ови и овакви „аргументи“ сами по себи довољно говоре о својој вриједности и вјеродостојности. Онај који жели да објективно информише јавност о догађајима из наше Револуције не би смио да се ослања на непровјерена обавјештења појединаца и на „приче које су колале“.

Интересантно је у којој мјери се Ускоковић позива на сјећања Јована Ћетковића, чак и кад је ријеч о одлукама које су доносила партијска руководства, иако Ћетковић у то доба није био члан КПЈ. Прилаз и метод Ускоковића о овом питању заиста су необични.

Позната је ствар да је на бази неправилне процјене тренутне ситуације на територији Ловћенског одреда од стране чланова ОК КПЈ Цетиње и Подгорица, који су се нашли на лицу мјеста, 26. марта 1942. дошло до наредбе штаба Ловћенског одреда (у коме се од чланова штаба тада налазио само замјеник команданта) о расформирању Љешкопољског и Зетског ударног батаљона. У вези са овом одлуком било је и изречених казни и неких изјава које су ишле на то да се умањи одговорност. Ускоковић читава „Осврт“ о овом питању усмјерава према унапријед створеној замисли и циљу, па, наравно, не може бити реалан, објективан и чињенично доказан.

Ево што о овом догађају пише Душан-Дабо Асановић, ондашњи партијски руководиолац у Љешкопољу, у својим сјећањима објављеним у *Историјским записима*, број 1—2 од 1978. године:

„Офанзивне акције удружених снага непријатеља приморале су партизанску групацију Љешкопоља и Љешанске нахије да се концем марта 1942. године повлачи у правцу Ораха и Ставора. Партијско руководство Љешкопоља директиву за повлачење из Бери према Ставору добило је 25. марта 1942. у Берима.

Приликом саопштавања директиве борцима и осталој маси руководство је сугерирало да се врате кући сви они који нијесу компромитовани, као и они који се не осјећају способни да могу издржати напоре и тешкоће пред којима се стоји. У току ноћи 25/26. марта око 140 бораца (из Љешкопоља, Љешанске нахије и Подгорице) дошло је у село Орахе. Од ове групе 26. марта

кући је враћено 14 бораца из Љешанске нахије, због сложености настале ситуације и њихове процјене могућности легализовања или илегалног живљења. Остали борци су се истога дана упутили према селу Барјамовици, гдје су их дочекале непријатељске јединице и са њима повеле борбу. Настала ситуација принудила је борце да се повуку у село Орахе, одакле су пошли. На основу реалне опасности од опкољивања и уништења групације, два окружна комитета КПЈ — Цетиње и Подгорица — доносе одлуку да се партизански батаљон (Љешкопољско-љешански) расформира, борци разбију у мање групе, пребаце у своје крајеве и наставе илегално да дјелују. Одлука је најприје саопштена комунистима, да би је они правилно схватили и тумачили осталима. Партијски руководилац Душан Асановић им је то саопштио. Јавна негодовања и протести комуниста били су одговор на овакву директиву. Борци из Подгорице и Љешкопоља били су свјесни колико је за њих безнадежна ситуација и шта их очекује, с обзиром на оштрину борбе са непријатељем која је до тада вођена и неподесност терена за илегалан живот.

Комешања и јавни протести испољавали су незадовољство које је муњевито захватило масу. Да би се допринијело колико-толико смиривању страсти и подигао морал код бораца, на јавном збору иступио је кратким говором Јован П. Ђетковић. Као родољуб, изванредним мислима и говорничком вјештином, апеловао је на борце да не клону већ да наставе борбу, која се мора водити без обзира на жртве све до побједе. Објашњавање одлуке од стране чланова Окр. комитета и војних руководилаца као једини излаз из настале ситуације борци нијесу прихватили, тражећи другачије рјешење, које им, на жалост, руководство у тој ситуацији није могло предложити. Отпочело је груписање бораца, договор о пробијању у позадину, а за оне из Љешкопоља и Подгорице био је то повратак у велику неизвјесност“.

Батаљон су чинили ударна чета од 60 најбољих бораца и људство из осталих јединица, које је, након претходног указивања на тешкоће које стоје пред њим, изразило спремност да се бори до коначне побједе, пдје год то интереси НОБ-е захтијевају. У батаљону је била бројна партијска и скојевска организација. Нетачан је податак који износи Ускоковић да трећина људства није имала наоружање. Такође је нетачан његов податак о бројном стању батаљона, у коме је било око 100 бораца из Љешкопоља, 40 из Подгорице и око 10 из Љешанске нахије.

У свом излагању детаљно сам приказао како је дошло до борбе, прекида ватре и повлачења са положаја Барјамовица, као и до наредбе штаба Ловћенског одреда. Сматрам да је то сувишно понављати, тим прије што сам напријед изложио сјећања Душана Асановића, који је био на лицу мјеста.

Ускоковић поставља јако много питања и у вези са штабом батаљона. Чињеница да су командант и комесар тог батаљона били Шпиро Мугоша и Владо Раичевић, чије су храбрости

и моралне вриједности познате, говори сама по себи доста. Ако се томе додају квалитет људства које је чинило батаљон и бројна партијска и скојевска организација у њему, онда је јасна неоправданост Ускоковићевих питања, претпоставки и производних тумачења. Ускоковић поставља и низ питања у вези са батаљоном на која су одговори одавно познати. Вељко Мићуновић, комесар Ловћенског одреда, који се у вријеме расформирања батаљона налазио на положајима у Катунској нахији, чим је чуо за наредбу о расформирању батаљона интервенисао је, захтијевајући да се јединица, по могућству, одмах поново формира. Мићуновић сматра да се на положајима изнад Барјамовице налазило 60—100 четника и да су четници из Барјамовице били ојачани четницима из Загарча. Према томе, прича о дјеловима Граховског батаљона „који су могли отворити ватру на наш батаљон, а о чему су колале приче и у затвору у Подгорици“, како наводи Ускоковић, лишена је сваког основа. И прича о томе да „само луд старјешина може да дозволи да му борци пјевајући громогласно откривају свој борбени положај“ и „да то нема никакве тактичке логике“ заиста је чудна. Ови партизани су били у покрету а не у засједи. То је била тешка ситуација у којој је пјесма, као и током читаве НОБ-е, одиграла врло значајну улогу. О њој је испјевано доста стихова („Наша борба захтијева кад се гине да се пјева“ и др.). Уосталом, има доста живих свједока те пјесме.

Цитирао сам што је рекао Душан Асановић о говору Јована Ђетковића. Ја сам у свом излагању о истој ствари рекао: „Јован Ђетковић, новинар и публициста, родољуб, одржао је краћи говор збору батаљона, у коме је, према сјећању, рекао: 'Партизани, главе у вис! Боримо се за часну и поштену ствар и ако треба, умиримо часно и поносно!'“ Даље сам навео да су у иначе ванредно тешкој ситуацији те ријечи позитивно одјекнуле.

Из Ускоковићевог „Осврта“ добија се утисак као да је Ђетковић био једина личност која се залагала за пробијање батаљона. Ускоковић чак каже: „Каква су била расположења руководећих људи тог 26. марта најбоље ће се видјети из протеста Јована Ђетковића, када је чуо наредбу штаба Ловћенског одреда о расформирању батаљона. Ђетковић је устао, унио се у лице комесару батаљона Владу Раичевићу, и рекао: 'Ја се, другови, са таквом одлуком не слажем!... Ја бих се пробијао са борбом па макар сви изгинули'. Од присутних руководећих људи реаговао је на овај Ђетковићев протест само замјеник комесара батаљона 'Царев лаз' Спасо Дракић ријечима: 'Ти ћеш нас убиједити да се бијемо?!', опсовавши му при том оца“. И даље: „Нико од руководиоца батаљона и чланова Окружног комитета Подгорица на овом посљедњем збору батаљона није подржао Ђетковићев предлог за пробој батаљона“. О нетачности ових навода сувишно је и говорити.

Било би најбоље када би сам Владо Раичевић рекао шта је тачно од онога што Ускоковић у односу на њега наводи. Али морам да истакнем да поуздано знам да Спасо Дракић, комесар Зетског батаљона на положају Царев лаз, није уопште био присутан читању наредбе о расформирању Љешкопољског батаљона. Све ријечи које Ускоковић приписује Спасу Дракићу, а које су врло тешке, измишљене су. Знам и да смо касније доста често разговарали о томе како је Дракић дао отпор наредби штаба Ловћенског одреда о расформирању Зетског батаљона и како се као стари и искусан револуционар снашао у тој ситуацији. То смо истицали и у тренутку кад смо сазнали да је одликован Орденом народног хероја.

Ово свакако најбоље говори о квалитету аргумената који ма се служи Јагош Ускоковић, о његовим чињеницама и његовој „историјској истини“ у вези с којом је био принуђен да се критички осврне на моја ратна сјећања.

Ускоковић наводи да су неки борци и сами остајали на терену, међу које убраја и мене. Ја сам био припадник Љешкопољског батаљона. Речено је како је батаљон расформиран. Секретар ОК КПЈ Подгорица ми је том приликом, поред осталог, саопштио: „Одржаваћеш везу са члановима Партије и обавјештавати Окружни комитет о стању“. Питао сам: „Гдје ће се налазити Окружни комитет?“ Одговор је гласио: „Не знамо“. Тада сам питао да ли могу остати са Окружним комитетом. Одговор је био негативан.

Долазак Љубице Поповић у Љешкопољски луг објективно сам приказао. Има живих чланова породице Баја Јовановића у Балочима, у Команима, и комшија те породице, који то могу потврдити. Не желим да набрајам оне који нијесу живи. Дубоко сам увјерен да извјештај Љубице Поповић, како га Ускоковић наводи, није објективно интерпретиран. Да ли може још неко да потврди тај извјештај или има негдје записа о томе?

На крају „Осврта“ Ускоковић пише о свом доласку и боравку у Љешкопољском лугу. Било би најбоље када би Ђорђија Милић рекао своју ријеч о овом питању, јер ја сам податке о истом узео од Милића као учесника догађаја (састајао се са Ускоковићем). Није ми била намјера да умањим држање Ускоковића или било чије друго око овог питања. Детаљи које Ускоковић износи нијесу ми били познати, а и да јесу, не бих их тако опширно излагао.

Користећи простор за многе ствари које немају много везе са оним што сам ја писао, Ускоковић у свом „Осврту“ на једном мјесту пише и о томе како му је ујна Велика Ђурова Ђетковић причали како су уловили на превару Вида Ускоковића, члана Покрајинског комитета — „њега и ону Павић, у једну појату, у Тафу Команску“. Даље наводи Великине ријечи: „Још се онај камен у дом од Милована Ђетковића хваљаше: „Уловили смо највишу тицу комунистичку“ А што ово би, Јагоше, за свету

нећељу, како се ово преврну?“ И даље, Јагош наставља: „Тако је резоновала и говорила ова храбра жена-сељанка, док су се неки предавали или су ловили и предавали у руке четника истакнуте револуционаре као Вида Ускоковић и Васу Павић да би спасили своју кожу од окупаторске кнуте“. Да ли Ускоковић стварно не зна како је храбро погинула једна од најпознатијих жена револуционара Црне Горе, предратни члан Мјесног комитета КПЈ Подгорица, Васа Павић, чије име носи Нижа музичка школа у Титограду?! Васа није уловљена у појати, нити у Ћафи Команској, нити предата у руке четницима, већ је на задатку храбро погинула у борби с четницима код Новог Села, којом приликом је прва пуцала. То је документовано и у њеној краткој биографији у едицији *Револуционарни покрет у општини Титоград 1919—1945*, издатој од СУБНОР-а Титоград 1975. У сваком случају не треба читаоце остављати у неизвјесности, односно неправилно их информисати.

Почетком 1973. године, убрзо последије симпозијума у Титограду, позвао ме је телефоном Јагош Ускоковић и предложио ми да се нађемо и поразговарамо. Истога дана састали смо се у Дому ЈНА у Београду. Ускоковић ми се том приликом захвалио на „подршци“ коју сам му дао на симпозијуму, говорећи: „Ето добио сам подршку од онога од кога је нијесам очекивао, а од оних од којих сам управо очекивао добио сам супротно“. Био сам зачуђен овом изјавом, па сам га упитао од кога је очекивао подршку а добио супротно. Одговорио је: „Од Ратка Радовића и Зарије Стојовића“. Ја сам на то рекао да сам се трудио да најобјективније што сам могао изнесем чињенице, да нијесам ишао за тим да дајем било коме подршку и да сам дубоко увјерен да су се тако поставили и Ратко Радовић и Зарија Стојовић, са којима сам и разговарао у току припреме свог излагања за симпозијум и на мој захтјев прочитао концепт њиховог рада, јер је обрађивао НОП у даниловградском и подгоричком срезу, а ја неколико питања из тог домена. Ускоковић се пуно залагао да ме убједи да је формирање чете партизана-илегалаца новембра 1942. године искључиво његово дјело, као и низ других активности, јер је он сам, углавном, био у сједишту Покрајинског комитета КПЈ у том периоду. Одговорио сам да ја могу писати само оно што ми је познато и у што сам убјеђен да је тачно. Захвалио ми се још једном на свему и од тада нијесмо имали сусрета и разговора до сада поводом мојих ратних сјећања. Утолико ме више изненађује његово писање.

Ја сам за дијалог о мојим сјећањима (и било чијим), који би допринио употпуњавању историјских чињеница и знања о народнослободилачкој борби. Али Ускоковићев „Осврт“ није у складу са таквим циљем, нити је у складу са намјеном *Историјских записа*.

Драгутин Радовић